

15. Тихомиров С.В. Управління процесом формування ціннісних орієнтацій студентів вишів // Вісник Запорізького національного університету. – 2010. - № 1.
16. Ткачова Н.О. Аксіологічний підхід до організації педагогічного процесу в загальноосвітньому навчальному закладі. – Луганськ: Луганський нац. пед. ун-т ім. Т. Г. Шевченка; Харків: Вид-во “Каравелла”, 2006.
17. Ткачова Н.О. Історія розвитку цінностей в освіті. – Харків: Видавничий центр ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2004.
18. Чопей В.С. Формування демократичних цінностей у сучасної студентської молоді як соціальне завдання // Нова парадигма. – [журнал наук. праць]. – Вип. 88. – Київ: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2009.

M. Blikhar. Basic aspects of forming of the values orientations of modern student youth in the process of education.

The article discusses the basic principles of value orientations of students in learning and education. Draws special attention to the issue of humanization of education, personality-oriented education. Most important objectives of civic education of high moral character.

Key words: *values of youth, humanization of education, national education system, self-oriented education, the new paradigm of education.*

УДК 316.2:165

С. М. Цимбал

**МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРИНЦИПИ ПОСТНЕКЛАСИЧНОГО
СОЦІОГУМАНІТАРНОГО ЗНАННЯ**

У статті розглядаються методологічні можливості постнекласичної парадигми для розширення предметного поля соціального пізнання. Розкриваються особливості застосування міждисциплінарного підходу до вивчення соціуму, що дозволяє створювати нові соціальні стратегії та орієнтири суспільного розвитку.

Ключові слова: *методологія, соціальні системи, парадигма, соціальне пізнання, міждисциплінарні стратегії.*

Наукові революції, пов'язані зі зміною парадигми пізнавальної діяльності, завжди викликали потребу в методологічній рефлексії. У

черговий раз це відбулося в другій половині ХХ століття. Соціальні, політичні, економічні, культурні процеси створюють нові зв'язки, вивчення механізмів дії яких потребує розробки нових підходів до осмислення дійсності. Для цього періоду стає характерним різке розширення дослідницького поля, інтенсифікація росту знання, що призводить до пошуку єдності методологічних засад науки й реалізації її міждисциплінарних та трансдисциплінарних стратегій. Відбувається суперечливе поєднання ідей, що належать різним парадигмам, і цим обумовлена, як зазначав в 90-х роках В. Л. Алтухов, «надзвичайна внутрішня різноманітність сучасних знань, їх релятивізація, що іноді доходить навіть до крайніх форм методологічного й гносеологічного анархізму» [1, 99].

Проте, не можна не відзначити, що ця ситуація надзвичайно сприятлива для новаційного методологічного пошуку. Для науки стає характерним не тільки освоєння всього спектру сучасних соціологічних теорій, не тільки плюралістичний вибір пояснювальних моделей і концепцій. Починається робота по формуванню раціонально обґрунтованого світоглядного й методологічного синтезу знань, що базується на розробці спільних принципів для різних методологічних і загальнотеоретичних підходів до вивчення соціальної сфери. За словами М. С. Кагана: «Осмислення методологічних принципів пізнання світу, на відміну від розробки методів пізнання свого предмету кожною спеціальною наукою, виводить методолога за межі конкретної сфери знань і стає філософською за своїм теоретичним масштабом проблемою» [4, 67].

Методологічні принципи – це ідеальні конструкції, покликані сприяти вирішенню найрізноманітніших завдань, починаючи з удосконалення функціонуючих соціально-політичних і економічних інститутів, закінчуючи моральним удосконаленням суспільства й особистості. Реалізація висновків, що виходять із цих ідеальних настанов, з урахуванням особливостей сфер їх застосування, і є практичним втіленням методологічних вимог. Виходячи з цього, одне із завдань методологів – розробка ідеальних конструкцій і принципів. Без них удосконалення суспільства буде частковим, локальним, а не стратегічно продуманим і глобальним. Важливо мати продумані філософсько-

світоглядні ідеали, що враховують особливості епохи й культури, та стають методологічними орієнтирами стратегічних перетворень.

Специфіка методологічної роботи, як особистісно орієнтованої комунікативної діяльності, в умовах усвідомлюваної міждисциплінарності визначається діалогом між представниками різних спеціальних дисциплін. Це контекст зустрічі, принаймні, двох окремих мов із своєю традицією вживання для аналізу власного кола досліджень, це відкритість зовнішньому, новому.

Методологічні ідеї, засновані на дисциплінарному підході та редукціоністській установці, не можуть ефективно концептуалізувати властивості нової реальності. На сучасному етапі розвитку науки й філософії переглядаються епістемологічні принципи класичного знання, відбувається перенесення гносеологічних акцентів на суб'єктивну інтерпретацію, релятивізм, багатомірність істини. Суб'єктивізація пізнання означає бунт суб'єкта, що пізнає, проти класичного раціоналізму й об'єктивізації. У центрі розумового світу постала жива людина, укорінена в структурах і процесах життя. Розвивається характерна для класичного філософствування позиція суб'єкта, що пізнає, як зовнішнього спостерігача, піднесеного над реальністю і здатного оцінювати її.

Навіть в некласичних соціологічних теоріях (наприклад, теорії соціальних систем Т. Парсонса та Н. Лумана) людина як особистість та біологічна істота виводиться за межі системи і розглядається як елемент навколишнього середовища, де функціонує соціальна система. Т. Парсонс аналізує стійкі, стандартизовані моделі соціальної поведінки, що відтворюються людьми незалежно від їх індивідуальних особливостей. В його теорії система представлена, насамперед, структурно-рольовими позиціями, що містять коди соціальної поведінки, які спонукають людину реалізовувати певний малюнок соціальних дій [5]. Ця традиція сягає до часів Е. Дюркгейма, коли соціальне вважалось зовнішнім стосовно індивіда, статичні уявлення використовувалися для опису стійких системних станів і давали відповіді на питання, як поводить система в динаміці, як вона реагує на кризи.

Перехід до науки нового типу, що В. С. Стьопін визначив як «постнекласичну», відбувається на ґрунті співвіднесення знань про об'єкт не тільки із засобами, але й ціннісно-цільовими структурами діяльності,

припускаючи експлікацію внутрішніх цінностей та їх співвіднесення з філософськими цілями та цінностями [7]. Водночас предметом наукового пошуку стають системи, що включають людину, її діяльність як важливий компонент. До них відносяться об'єкти сучасних біотехнологій, у першу чергу, генної інженерії, медико-біологічні об'єкти, складні інформаційні комплекси, системи штучного інтелекту, соціальні об'єкти тощо.

Сьогодні в науковому знанні стрімко поширюється постнекласична парадигма, що прагне розкрити закономірності цілісності та складності буття. Формується нова теоретико-методологічна установка, здатна пояснити такі складні системи, як «біосфера», «соціум-природа», в які включена людина. Об'єктами дослідження стають складні системи, головна особливість яких визначається взаємодією з навколишнім середовищем. Їх характерні прояви – коеволуція природи та людини, інформаційність, екологізація, значна роль аксіологічних факторів у контексті пояснюючих положень. Постнекласика виводить на перший план проблематику соціокультурної зумовленості пізнання та його соціально-етичних регулятивів.

Сучасна цивілізація й культура отримують ефективні імпульси від усіх парадигм, що впливають на розвиток теоретичних концепцій різних галузей наукового знання. Новітня наука антитотальна, вона реалізує та примножує свій потенціал у різного роду комунікаційних зв'язках, її джерела знаходяться в різних школах. Сучасна соціологія динамічна, межі соціологічних теорій рухливі. Соціологічне знання завдяки своїм методологічним принципам здатне взаємодіяти з феноменологічною, екзистенціалістською теоріями, герменевтикою, критичною теорією (Франкфуртська школа), аналітичною філософією та іншими напрямками, вбрати їх відкриття, щоб з більшим ступенем об'єктивності вирішувати проблеми людства.

Однак, треба акцентувати увагу на тому, що різноманітність теоретичних концепцій, що відповідають плюралістичному духу соціогуманітарного знання, не повинні суперечити головному його завданню: бути пов'язаним з науковим мисленням як способом вивчення світу та місця людини в ньому. Сьогодні необхідним є системне бачення, нелінійне розуміння процесів еволюції у природі, суспільстві, культурі. Міждисциплінарні зв'язки різних галузей наукового знання в постнекласичний період

включають рефлексію як спосіб усвідомлення методологічних принципів пізнавальної діяльності.

Але коли філософи, соціологи, культурологи, психологи зрозуміли продуктивність вирішення цього завдання, вони зіткнулися зі старою методологічною проблемою – з необхідністю з'ясування співвідношення наук, що вивчають дві сфери буття – природу і людське суспільство. Для пізнавальної діяльності ця ситуація була характерна завжди. Проте пошуками її вирішення почали займатися тільки в ХІХ столітті – спочатку позитивісти, потім неокантіанці. Ця проблема виникала знову і знову в процесі розвитку в науковій думці теорії імовірності, теорії інформації, квантово-механічного принципу додатковості, кібернетики, системного підходу.

Всі ці нові концепції, народжуючись у природознавстві, провокували необхідність застосувати їх до вивчення суспільства, культури, людини, а труднощі розв'язання такого завдання викликали потребу визначити саму можливість її вирішення. Ми зтикаємося з новою модифікацією старої проблеми, що обговорюється понад сто років, а особливо широко й активно в другій половині ХХ сторіччя. Суперечка, яка більш ніж на піввіку розділила не тільки логіків і методологів, але також і суспільствознавців, на два табори, що пропонували протилежні рішення проблеми взаємин природничих та суспільних наук. Одні представники наукового співтовариства виходили з того, що методи природничих наук, які призвели до багатьох позитивних результатів, повинні бути застосовані в дослідженні проблем людини.

В експерименті не тільки співвідноситься досліджуване природне явище з теорією (як правило, виконаної мовою математики), але і за допомогою технічних засобів це явище організується відповідно описам і пророкуванням теорії. В результаті стає можливим щодо природи, «описаної мовою математики і організованої в експерименті», розраховувати, прогнозувати та створювати керовані технічні пристрої [6, 139-140].

Інші науковці вважали, що існує фундаментальна різниця в структурі соціального світу та світу природи. Такі погляди призвели до іншої крайності, а саме до висновку, що методи суспільних наук абсолютно відмінні від методів природничих наук (ідеї В. Віндельбандта, В. Дільтея

та Г. Ріккерта). Представники цього напрямку вважають, що в сучасній науці досліджується динаміка концептуальних основ соціального знання, яка характеризується наступними взаємозалежними процесами. По-перше, це радикальна ревізія точки зору, що почала розвиватися неопозитивістами, які брали за ідеал норми природничо-наукового знання. Усвідомлення цього призвело до розширення змісту наукової раціональності досягненнями соціогуманітарного знання, збагаченню критеріїв науковості, збереженню значимості наукового методу.

По-друге, стає зрозумілим існування процесів, що не укладаються в межі природничо-наукового методологічного підходу, і призводять до усвідомлення важливості інших методів вивчення реальності. Це положення не раз відзначалося тими науковцями, що орієнтувалися на соціогуманітарне знання, і шукали нові шляхи розширення пізнавальних можливостей людини.

Для гуманітарного дискурсу характерні рефлексивні відносини, тобто тут дослідник і досліджувані явища належать до однієї сфери – культури, духу, свідомості тощо. Як результат, знання прямо або опосередковано включаються в явище, яке вивчається, впливають на нього. Для гуманітарія характер досліджуваного об'єкта й розуміння можливостей використання знань співвідносні з його власною особистістю, ідеями, методологією, цінностями. Отже, допускаються багато різних підходів, які сприяють розвитку різних варіантів гуманітарного знання і теорій, що пояснюють той самий емпіричний матеріал і факти.

Дослідників цікавлять не технічні сфери застосування наукових відкриттів, а ті, що дозволяють зрозуміти іншу людину, пояснити певний культурний або духовний феномен, внести новий зміст у суспільну діяльність (педагогіку, політику, художню творчість, самоосвіту).

Сьогодні розробляється ще один ідеал науки, його називають «соціальним» або «третьою, соціальною культурою». Для його формування зразками виступають соціологія, окремі економічні теорії, гуманітарна культурологія. В своїй роботі В. Г. Федотова стверджує, що «соціальні науки повинні створювати знання для побудови соціальних технологій. Взагалі соціальна дійсність є такою, що припускає постійне своє відтворення (у роботі свідомості й діяльності окремих людей або поколінь). Соціальні технології – це спеціальні засоби відтворення

соціальної дійсності, і, починаючи з «Держави» Платона, соціальні науки ставлять на меті продукування знань для їх ефективного здійснення. У соціальних наук є ще одна важлива функція – критичний аналіз соціальної дійсності» [8, 133].

Проте, зазначимо, що специфіка соціокультурного підходу складається з двох моментів: яку саме соціальну дійсність бачить і хоче актуалізувати соціолог, а також якими власне засобами (за допомогою яких соціальних технологій) він планує вирішити своє завдання, інакше кажучи, який тип соціальної дії він сприймає та вивчає за допомогою свого дослідження.

Відбувається зміна уявлень про реальність: від об'єктивної й емпіричної до теоретичної, світу конструктів, теорій і моделей. У сучасному світі вже стають явними поліваріативні, ігрові тенденції, коли в різноманітних моделях програються, випробуються різні варіанти реальності. Найбільш повно це втілено у феномені віртуальності, що визначає своєрідність нової цивілізації. Мова йде про глобальну й радикальну трансформацію самого способу життя, механізмів його реалізації, про нове розуміння і навіть відчуття людиною світу, свого місця в ньому, про нове відношення до самого себе.

Таким чином, характерною рисою сучасної постнекласичної науки, за словами В. С. Данилової: «На відміну від класичної, де головним методом дослідження була логіка, і некласичної, що базувалася на методології наукового пошуку, є міждисциплінарність, яка дозволяє переосмислити й доповнити філософсько-культурологічну систему знань» [2, 141]. Коли ми намагаємося за допомогою методологічних принципів проаналізувати специфіку взаємодії різних наукових дисциплін з їх пізнавальними проблемами, традиціями, предметними сферами, то сітка суб'єкт-об'єктного розмежування виявляється занадто грубою. Ця сітка призначена для розгляду проблем іншого роду: власне філософських, історичних, культурологічних, але не міждисциплінарних. Тут нам потрібна мова інтерсуб'єктивної орієнтації, що не виникає сама по собі з діяльнісного підходу як серединного між суб'єктивним і об'єктивним: полюсами наукового дискурсу. Діяльнісний підхід потрібно доповнити комунікативним підходом. Якщо некласична наука розриває єдність і цілісність окремих наук, як у сфері теорії, так і стосовно до предмету дослідження, то постнекласична наука має тенденцію до відновлення

втраченої єдності на якісно іншому рівні – у формі єдності в різноманітності. Наприклад, В. В. Ільїн зазначає: «Тлумачення «суспільствознавства» як знання про соціальні структури, установи й інститути, а гуманітарного знання як знання про людське в людині вказує на їх нееквівалентність. Проте це не означає їх несумісність» [3, 264].

Для більш чіткого визначення предметної області цієї проблеми необхідно розкрити зміст і взаємозв'язок понять: соціальне та гуманітарне знання. Розглянемо наступні критерії поділу на гуманітарні й соціальні науки: за предметом (соціальні науки вивчають загальні соціальні закономірності, структуру суспільства, закони його розвитку; гуманітарні науки – світ людини); за методом (соціальні науки використовують метод пояснення, гуманітарні – розуміння); за предметом і методом (специфічний об'єкт дослідження вимагає впровадження специфічних методів); за дослідницькими програмами (до соціальних наук варто віднести ті, що використовують пояснювальну модель з поділом суб'єкт-об'єктних відносин; до гуманітарних – ті, що застосовують дослідницьку програму з характерним для неї усуненням суб'єкт-об'єктної протидії).

В різних контекстах залежно від мети досліджень можна виділити три найбільш типові тлумачення поняття «гуманітарне». Перше – етимологічне – ототожнює гуманітарне з людським. Друге, що з'явилося в Новий час та існує до сьогодні, вважає центральним процес секуляризації духовного життя людства: виходячи з протиставлення гуманітарного теологічному, пов'язує розуміння першого з поняттям «світськість». Третє ґрунтується на зіставленні гуманітарного з альтернативним йому природним [3, 263-264]. Для наших цілей розуміння сутності гуманітарного знання, що, як будь-яке предметне знання, «замикається» на свою неповторну реальність, – переважніше третє.

Епістемологічні переваги третьої інтерпретації полягають у тому, що вона дозволяє цілком адекватно розуміти гуманітарне знання як знання про гуманістично-особистісне у людині. Це обумовлюється законами духовного виробництва та споживання і співіснує в ньому разом із фізичним, фізіологічним тощо.

Існуючи як асоціація наук, що досліджують певні соціальні відносини (політекономія, політика, право, етика, естетика, релігієзнавство) або їх сукупність (історія, філософія, соціологія), суспільствознавство

гуманітарне в тій мірі, в якій передбачає наявність суб'єктивного фактору – аналіз людини як особистості, носія індивідуального. Там, де представник суспільствознавства – історик, юрист, філософ – апелює до соціально-політичних сутностей (факти, закони, залежності суспільно-історичного процесу), він виступає переважно як суспільствознавець. Там, де він апелює до «світу людини» (мотиваційні, ціннісні параметри), він виступає, насамперед, як гуманітарій.

Так історик звертається до соціально-політичних законів, що діють у суспільстві та визначають поведінку людей. Проте, історія – це не сукупність колективних рухів, на певному етапі міркувань вчений змушений вдаватися до реконструкції особистісного виміру персоніфікованих подій. Аналіз суспільно-закономірного в історичній теорії робить її об'єктивною, розкриття індивідуально-особистісного робить її людською. Таким чином, суспільствознавче та гуманітарне взаємопроникаючі: без закономірного, загального історія стає суб'єктивною; без особистісного, індивідуального вона спрощується, подібно до економізму. Таким чином, будь-яке знання соціальне, оскільки воно виникає і функціонує в суспільстві та детерміноване соціально-культурними причинами; у широкому розумінні, будь-яке пізнання гуманітарне, тобто, пов'язане з людиною.

Отже, головною ознакою постнекласичної науки є включення суб'єктивної діяльності в знання, що дає можливість враховувати співвіднесеність характеру одержуваних знань про об'єкт не тільки з особливостями засобів і операцій суб'єкта, але і з їх ціннісно-цільовими структурами. Відповідно до постнекласичної методології суспільство повинне розглядатися не як статичний, стабільний стан, а як процес, постійно триваючий, нескінченний потік подій. «Вся соціальна реальність являє собою просто динаміку, потік змін різної швидкості, інтенсивності, ритму й темпу. Методологічним наслідком подібного погляду на соціальне життя з'явилися заперечення надійності суто синхронних досліджень і твердження діахронічної (історичної) перспективи» [9, 26-27]. Саме теоретичні розробки П. Штомпки відкрили перехід соціологічної науки в постнекласичний період розвитку.

Радикальні зміни, що відбуваються в усіх сферах соціально-економічного й культурного життя суспільства в наш час, виходять за

межі традиційної схеми пояснення й розуміння соціально-гуманітарних наук. Сучасна наукова картина світу створюється в період різкого прискорення соціальних процесів і темпів соціальних змін, пошуку цілісних форм свідомості та індивідуального існування. Постнекласична парадигма забезпечує нову методологію розуміння шляхів еволюції складних соціальних систем, причин еволюційних криз, створює нові методи пізнання і передбачення ходу соціальних процесів. Вона не тільки змінює понятійний склад мислення, а перебудовує наше сприйняття простору й часу, життєву позицію, відкриває складність буття.

Л і т е р а т у р а

1. Алтухов В. Смена парадигмы и формирование новой методологии // Общественные науки и современность. - 1993. - № 1.
2. Данилова В.С. Постнеклассический универсализм на основе концепции ноосферогенеза // Философские науки. - 2003. - № 6.
3. Ильин В.В. Философия науки. - Москва: Изд-во МГУ, 2003.
4. Каган М.С. О синергетическом подходе к построению современной онтологии // Стратегии динамического развития России: единство самоорганизации и управления. Материалы Первой международной научно-практической конференции. Том I. / Под ред. д.соц.н., проф. В. Л. Романова - Москва: Изд-во «Проспект», 2004.
5. Парсонс Т. Понятие общества: компоненты и их взаимоотношения // ТЕНСИС. - 1993. - Т. 1. - Вып. 2.
6. Розин В.М. Социально-гуманитарные науки и проблема специфики синергетики как научной дисциплины // Социальная синергетика: теоретические и социальные аспекты. Сборник научных трудов / Под ред. В.П. Шалаева. - Йошкар-Ола: МарГТУ, 2004.
7. Степин В.С. Саморазвивающиеся системы и постнеклассическая рациональность // Вопросы философии. - 2003. - № 8.
8. Федотова В.Г. Анархия и порядок. - Москва: Эдиториал УРСС, 2000.
9. Штомпка П. Социология социальных изменений / Пер. с англ. - Москва: Аспект-Пресс, 1996.

S. Tsymbal. The methodological principles of postnonclassic sociohumanitarian knowledge.

In the article the methodological possibilities of postnonclassic paradigm with reference to social knowledge considered. It is proved, that using interdisciplinary

methodology in research of process of the phenomenon of social evolution allows to outline a new social strategy and reference points, and to determine tendencies and prospects of social development.

Key words: *methodology, social systems, paradigm, social knowledge, interdisciplinary strategies.*

УДК 316:303.094.5

М. В. Сачок

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ВИВЧЕННЯ ЕВАЛЮАЦІЇ В СИСТЕМІ СОЦІОЛОГІЧНОГО ЗНАННЯ

Стаття присвячена огляду основних підходів до евалюації. Зроблено спробу виокремити соціологічну складову евалюації та віднайти відповідне її визначення.

Ключові слова: *евалюація, оцінка, оцінювання, аудит, якість, інституціоналізм, неоінституціоналізм, кваліметрія.*

За своєю природою евалюація – багатогранне явище. Зародившись ще у Стародавньому Єгипті до н.е. та прийнявши сучасну форму у 1980-х, воно досі хвилює наукове товариство, в рамках якої парадигми його розглядати та якою є його методологічна база. Досі тривають дискусії в рамках якої парадигми розглядати явище евалюації.

Для того, щоб зрозуміти значущість евалюації для соціології, слід окреслити її можливості для інших наук. Ми вважаємо за необхідне прояснити значення цього явища, розглянувши його поле у порівнянні з іншими суміжними науками.

Нижче пропонуємо розглянути явище евалюації з точки зору виробничо-управлінського, кваліметричного, інституційного та неоінституційного підходів, оскільки, як нам здається, саме ці підходи найкраще розкривають його суть.

Виникнення досліджень з оцінки якості програм, а саме - освітніх програм, пов'язане з періодами реформ учбових програм у середніх та вищих учбових закладах. Методологія оцінювання розроблялася Р.В. Тайлером, М. Скрівеном, Е.А. Сухманом. У роботах Д. Осборна, Т. Геблера підкреслюється важливість вимірювання результатів діяльності